

Lech Szczucki

Earl Morse Wilbur (1866-1956)

W osobie Earl Morse Wilbura¹, zmarłego 8 stycznia 1956 r., b. profesora Pacific Unitarian School for Ministry w Berkeley (Kalifornia), utraciła nauka jednego z najwybitniejszych i najbardziej zasłużonych historyków antytrynitaryzmu. Podkreślić należy na wstępie, iż zadanie jakie zmarły podjął przed kilkudziesięciu laty — opracowanie historii unitaryzmu — było zamierzeniem badawczym, nie obowiązującym się tu słów przesadnych, wielkiej miary.

Realizacja tego zamierzenia wymagała wielostronnych studiów pomocniczych — poznania historii i kultury szeregu krajów, przestudiowania wreszcie bogatej literatury przedmiotu oraz źródeł w kilkunastu językach.

Dodajmy przy tym jeszcze, że chociaż miał prof. Wilbur poprzedników — wymienimy tu przykładowo klasyczne dzieło Trechsla i cenne kompendium Focka — to jednak obejmowali oni z reguły tylko część zagadnienia, ograniczając się do określonych ram chronologicznych i tematycznych.

Pierwsza z większych prac Wilbura *Our Unitarian heritage, an introduction to the history of the Unitarian movement* (Boston, Beacon Press 1925)², aczkolwiek pomyślana jest jako podręcznik dla młodzieży unitariańskiej, jest bardzo sumienną próbą opracowania całości dziejów ruchu antytrynityarskiego na przestrzeni dziejów. Badacza polskiego interesuje głównie część trzecia pracy, w której autor przedstawił dzieje polskiego antytrynitaryzmu. Ujęciu temu można by — choćby z perspektywy późniejszego dzieła Wilbura — niejedno zarzucić, ale pamiętać trzeba o dacie jego powstania, kiedy to badania nad historią polskich ruchów reformacyjnych zainicjowane przez Brücknera, a prowadzone głównie przez grupę badaczy skupionych wokół czasopisma „Reformacja w Polsce” poczęły dopiero przynosić pierwsze wyniki.

W siedem lat później dał się poznać Wilbur jako znakomity wydawca publikując w przekładzie angielskim dwa dzieła Michała Serveta *De Trinitatis erroribus libri septem* (1531) i *Dialogorum de Trinitate libri duo* (1532)³; podkreślić należy tu nie tylko walory przekładu i wzorowej oprawy edytorskiej, ale również doskonały wstęp biograficzny i wyczerpującą bibliografię prac o Servecie.

¹ Składam serdeczne podziękowanie prof. G. H. Williamsowi z Harvard Divinity School, który zechciał przesłać mi *Bibliografię prac E. M. Wilbura* (odb. z „Harvard Divinity School Bulletin”).

² Por. świetną recenzję E. Burschego, „Reformacja w Polsce”, II, 1928, s. 129—157.

³ *The two treatises of Servetus on the Trinity*, Cambridge, Harvard University Press 1932.

Z okresu tego pochodzi również rozprawa *Faustus Socinus: an estimate of his life and influence* (Extrait du Bulletin du Comité International des Sciences historiques, nr 18, 1933).

Na drugie, pomnikowe dzieło Wilbura *History of Unitarianism: Socinianism and his antecedents* (Cambridge, Harvard University School Press, 1945 I wyd.) wypadało czekać aż lat dwadzieścia licząc od ukazania się *Our Unitarian heritage*, ale okres ten zważywszy skalę i rozpiętość dzieła nie wydaje się długi.

Nie sposób w krótkim omówieniu przedstawić dokładnie bogatą problematykę tego dzieła, które niestety, nie doczekało się szerszego omówienia w polskim piśmiennictwie naukowym⁴, mimo że ogromna część pracy poświęcona jest historii antytrynitaryzmu na ziemiach polskich (s. 265—524). Dodajmy przy tym, że Wilbur wykorzystał w swej pracy dokładnie osiągnięcia polskiej historiografii, docierając nawet do dzieł mało znanych i zapomnianych.

W niczym nie umniejszając poważnych walorów części dotyczącej spraw polskich, wydaje się, iż dla badacza polskiego szczególną wagę mają partie książki poświęcone preliminariom i rozwojowi antytrynitaryzmu na Zachodzie Europy, a to z uwagi na ogromną ilość materiału rzeczowego opartego częstokroć na literaturze i źródłach w Polsce niedostępnych.

Równie doniosłą rolę dla historyków antytrynitaryzmu posiada *History of Unitarianism in Transylvania, England and America* (Cambridge Mass. Harvard University Press 1952) dzieło będące kontynuacją i drugim tomem poprzedniego. Najbardziej istotne dla badaczy polskich są rozdziały poświęcone antrynitaryzmowi węgierskiemu, którego przedstawiciele utrzymywali żywy kontakt ze Zborem polskim.

Duże znaczenie «usługowe» dla badaczy zajmujących się wczesnym arianizmem ma niewątpliwie też cenne kompendium: *A bibliography of the pioneers of modern Christianity in Italy, Switzerland, Germany, Holland* (Roma 1950)⁵.

Oczywiście, schematyczne wyliczenie powyższych prac nie wyczerpuje ani w części bogatego dorobku Wilbura, obejmującego prace z zakresu teologii i historii unitarianizmu w Ameryce, warto jednak jeszcze przypomnieć związki łączące Zmarłego z nauką polską.

W Polsce przebywał prof. Wilbur dwukrotnie — w roku 1924 i 1932, kiedy to zbierał materiały do swych dzieł; poznał wtedy wielu uczonych polskich, zapoznał się ze zbiorami bibliotecznymi.

Duże zasługi położył Zmarły przy wniesieniu pomnika-nagrobka Socyna w Luślawicach, organizując w tym celu zbiórkę pieniędzy wśród unitarian amerykańskich⁶.

⁴ Jedyną, o ile wiem, recenzję w języku polskim (niewyczerpującą!) poświęcił książce Wilbura J. Jasnowski w londyńskich „Tekach historycznych”, nr 1, 1947; por. także uwagi L. Hajdukiewicza, *Badania nad dziejami reformacji i kontrreformacji w Polsce*, „Reformacja w Polsce”, XII, s. 154—156.

⁵ Por. notatkę podpisanego o tej książce, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, nr 2, 1955.

⁶ Zarys dziejów grobu Socyna i prac wokół wzniesienia pomnika w Luślawicach przedstawił Wilbur w notatce *Pomnik Socyna w Luślawicach*, „Reformacja w Polsce”, VI, 1934, s. 252—258 oraz w większym artykule: *The grave and monument of Faustus Socinus at Lustawice*, Reprinted from the *Proceedings of the Unitarian Historical Society*, vol. IV, p. II, Boston Mass.

Współpracował także Zmarły z „Reformacją w Polsce” ogłaszając interesującą recenzję z książki S. Dunina Borkowskiego *Quellenstudien zur Vorgeschichte der Unitarier des 16 Jahr.*⁷.

Pokłosiem tej współpracy był niewątpliwie przekład pracy prof. Stanisława Kota *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych arianami*. Tłumaczenie to zostało niedawno opublikowane⁸.

Zainteresowania polskim arianizmem znalazły także odbicie w innej translatorskiej pracy Wilbura, przetłumaczył on bowiem na angielski *Historia reformationis Polonicae* (1685) Stanisława Lubienieckiego; przekład jednak nie został jak dotąd opublikowany.

Do końca życia interesował się prof. Wilbur rozwojem badań nad antytrynitarystką w Polsce; z dużym zainteresowaniem powitał edycje dzieł Grzegorza Pawła i Modrzewskiego i z uwagą śledził najnowsze publikacje polskie z dziedziny historii Braci Polskich.

Umarł w wieku lat dziewięćdziesięciu; śmierć wytrąciła Mu pióro z ręki, bo do ostatniej niemal chwili zajmował się umiłowaną dziedziną, której bez reszty poświęcił swój pracowity żywot uczonego⁹.

⁷ „Reformacja w Polsce”, VI, 1934, s. 252—258. Dodać należy, iż recenzji tej i wymienionej w p. 6 notatki o grobie Socyna nie uwzględnia *Bibliografia prac E. M. Wilburga* (por. p. 1).

⁸ *Socinianism in Poland. The Social and Political Ideas of Polish Antitrinitarians*, Starr King Press, Beacon Hill, Boston [1957].

⁹ Piękne wspomnienie o Zmarłym, pt. *Earl Morse Wilbur, Scholar and Traveller* napisał H. McLachlan o „Transactions of the Unitarian Historical Society”, vol. XI (1956), nr 2, s. 54—68.